

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 341+124.1:316.774

ЗАБАРА І. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МІЖНАРОДНИЙ ПРАВОПОРЯДОК: ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО ЯВИЩА (ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ)

Анотація. Стаття присвячена розгляду ключових теоретичних аспектів із проблематики міжнародного правопорядку. Автор характеризує феномен міжнародного правопорядку виходячи з концептуальних поглядів представників сучасної української школи міжнародного права. Автор розглядає та узагальнює доктринальні міжнародно-правові погляди, що визначають формування сучасного міжнародного правопорядку.

Ключові слова: міжнародний правопорядок, міжнародні правовідносини, міжнародно-правове регулювання, міжнародне право, доктрина.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Комплекс теоретичних питань міжнародного правопорядку протягом шістдесятирічного періоду залишається актуальним, складним і дискусійним у науці міжнародного права.

Зміни в сучасних міжнародних правовідносинах, зумовлені глобальними процесами, помітно впливають як на стан міжнародного правопорядку, так і на міжнародно-правові погляди представників різних наукових шкіл міжнародного права. У свою чергу, це не тільки спричиняє зміни у його загальному сприйнятті, але й зумовлює інтерес і до його окремих аспектів. На сьогодні одними з актуальних є питання щодо цілого комплексу саме таких теоретичних складників, які безпосередньо характеризують

сам феномен сучасного міжнародного правопорядку з позицій правового явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що коло проблемних питань, висвітлених у роботах М.О. Баймуратова, В.Г. Буткевича, О.В. Буткевич, В.А. Василенко, П. Веїла, М. Віраллі, В.Н. Денісова, А.С. Дмитрієва, М.Л. Ентіна, В.І. Євінтова, Б. Зимма, Б.І. Кучера, М.І. Лазарева, І.І. Лукашука, Є.О. Львової, А.П. Мовчана, Х. Мослера, Р.А. Мюллерсона, В.В. Романової, Н.Є. Тюріної, Н.О. Ушакова, Е. Хирша, Б. Ченга, С.В. Черніченка, І.К. Шаова та багатьох інших науковців, є доволі широким. Серед розглянутих авторами питань є різні теоретичні підходи, пов'язані з проблематикою міжнародного правопорядку.

Разом із тим сучасний стан досліджень тематики міжнародного правопорядку, що зазнає постійних змін, характеризується такими рисами:

– *по-перше*, збільшенням наукових публікацій із проблематики міжнародного правопорядку;

– *по-друге*, різноманітністю поглядів представників різних наукових шкіл міжнародного права у питанні щодо визначення змісту власне самого міжнародного правопорядку;

– *по-третє*, використанням у сучасній науковій літературі та практиці термінології, що віддзеркалює функціональну (галузеву) і регіональну спрямованість досліджень міжнародного правопорядку (міжнародний економічний правопорядок, міжнародний гуманітарний правопорядок, міжнародний енергетичний правопорядок, міжнародний інформаційний правопорядок тощо; разом із тим – у межах універсального правопорядку – європейський правопорядок, азійський правопорядок, євразійський правопорядок, африканський правопорядок, американський правопорядок);

– *по-четверте*, відсутністю остаточної визначеності: а) місця міжнародного правопорядку серед інших категорій; б) співвідношення властивостей і ознак міжнародного правопорядку і міжнародної законності, в) співвідношення міжнародного правопорядку і міжнародного права; г) ключових аспектів власне самого міжнародного правопорядку, що характеризують його як правове явище.

Метою статті є визначення та характеристика ключових аспектів міжнародного правопорядку з позицій правового явища.

Виклад основного матеріалу. У науці міжнародного права міжнародний правопорядок є однією з найважливіших правових категорій, дослідженню якого присвячено доволі значну низку робіт з теорії міжнародного права. Разом із тим наукові підходи до одного з його ключових питань, а саме визначення міжнародного правопорядку, різняться. Попри їх численність, можна виокремити кілька основних підходів до визначення цього поняття:

а) міжнародний правопорядок як порядок (стан упорядкованості) міжнародних відносин, встановлений нормами міжнародного права (В. Мак Клур (1960 р.), Н. Мослер (1980 р.), П. Веїл (1983 р.), В.А. Василенко (1984 р.), А.П. Мовчан (1985 – 1996 рр.);

б) міжнародний правопорядок як режим встановлення відносин і приписів поведінки шляхом систематичного застосування сили з боку політично організованого суспільства (Р. Паунд (1964 р.));

в) міжнародний правопорядок як система (сукупність) міжнародних відносин, урегульованих правом (І.І. Лукашук (1975–1998 рр.), Ф. Ван Асбек (1976 р.), М.І. Лазарєв (1983 р.), Е. Хирш (1984 р.), С.В. Черніченко (1984 р.), М.О. Ушаков (1986 р.), М.Л. Ентін (1986 р.), В.І. Євінтов (1991 р.), І.К. Шаов (2004 р.));

г) міжнародний правопорядок як структура, обумовлена наявністю і дією міжнародно-правової системи (Б. Ченг (1983 р.));

г) міжнародний правопорядок як реалізація принципів і норм міжнародного права, міжнародне право в дії (М. Віраллі (1983 р.), Ю.А. Решетов (1981–1986 р.), Н.Є. Тюріна (1991 р.));

д) міжнародний правопорядок як втілення режиму законності в міжнародних відносинах (К.К. Сандровський (1986 р.));

е) міжнародний правопорядок як стан міжнародної системи (Р.А. Мюллерсон (1988 р.));

є) міжнародний правопорядок як модель функціонування співтовариства держав (М.О. Баймуратов (2010 р.));

ж) міжнародний правопорядок як стан фактичної впорядкованості міжнародних відносин, В.Г. Буткевич (1998 р., 2002 р.), О.В. Задорожній (2004 р., 2014 р.).

Наведені стислі логічні визначення, які містять найістотніші ознаки визначуваного поняття міжнародного правопорядку, не тільки свідчать, на нашу думку, про наукові погляди та позиції, висловлені дослідниками в різні часи, але й доводять і підкреслюють його тривалий розвиток у науці міжнародного права, вказують на його численні зв'язки з іншими міжнародно-правовими категоріями. Тому кожне з них має значення для більш повного розкриття цього поняття.

Так, враховуючи наведені дефініції, можна говорити про стан, систему (сукупність, структуру, модель), процес або результат. Тією чи іншою мірою міжнародний правопорядок має прояв в усіх якостях. Як *стан (режим)* міжнародних відносин він відображає їхні стабільні ознаки, умови й обставини, незмінні протягом тривалого часу. Як *система (сукупність, структура, модель)* – впорядковану єдність міжнародних відносин, що знаходяться у зв'язках між собою і врегульовану міжнародним правом. Як *процес* – динаміку міжнародних правовідносин, їх розвиток, що відбувається закономірно і послідовно та спрямований на досягнення певного результату. Як *результат* – показник фактичного стану урегульованості (впорядкованості) міжнародних відносин міжнародним правом.

Разом із тим варто зазначити й інший напрям міжнародно-правової думки в питанні щодо міжнародного правопорядку: окрема низка дослідників, серед яких М. Баркун, С. Бастид, І. Дор, А. Карти, В. Коплін, С.Ф. Мерфі, Н.Г. Онаф, М. Рейсман, скептично ставлячись до окремих ас-

пектів міжнародного права, не сприйняла категорію міжнародного правопорядку, наголошуючи на його недосяжності та наполягаючи на недоцільності його визначення та використання.

Зауважимо, що врахування такого доволі широкого й різноманітного спектра міжнародно-правових поглядів та намагання їх класифікувати дало свого часу можливість А. Кіссу і Д. Шелтону умовно визначити ці два широкі підходи як *абстрактно-теоретичний та негативістський* [1, с. 46, 74]. Така умовна класифікація фактично зберігається й у наш час.

Враховуючи численність поглядів, стан розвитку тематики міжнародного правопорядку, а також необхідність виокремлення міжнародного правопорядку від схожих термінів, понятійних категорій і інститутів, вважаємо за доцільне дотримуватись у цій роботі концептуальних поглядів представників сучасної української школи міжнародного права, звісно з урахуванням наукових позицій представників інших шкіл міжнародного права.

З цією метою визначення принципів положень міжнародного правопорядку варто, на нашу думку, розглянути з позицій: а) місця міжнародного правопорядку серед інших категорій, б) співвідношення властивостей і ознак міжнародного правопорядку і міжнародної законності, в) співвідношення міжнародного правопорядку і міжнародного права, а також разом із зазначеним визначити г) ключові аспекти самого міжнародного правопорядку.

Визначаючи місце міжнародного правопорядку, учені висловлюють різні позиції, що відображають концептуальне бачення представників різних шкіл міжнародного права.

Найбільш ґрунтовними в цьому контексті є теоретичні конструкції В.Г. Буткевича, В.А. Василенко, М. Віраллі, В.І. Євінтова, І.І. Лукашука, А.П. Мовчана, А.І. Неделчева, Н.Є. Тюріної, у яких міжнародний правопорядок є складовою частиною інших інститутів, зокрема як частина «світопорядку», «міжнародного світопорядку», «політичного порядку», «світового порядку», «міжнародного порядку» тощо.

Так, В.А. Василенко, розглядаючи місце міжнародного правопорядку, а також питання співвідношення *міжнародного правопорядку і світопорядку*, зазначає, що міжнародний правопорядок є частиною власне *міжнародного світопорядку*, який, у свою чергу, разом із комплексом національних правопорядків становить більш складну макросистему – *світопорядок* [2, с. 3-5]. А.П. Мовчан, розглядаючи співвідношення понять *міжнародного правопорядку і світового порядку*, наполягає на їх тотожності [3, с. 20]. М. Віраллі, виокремлюючи і розрізняючи *міжнародний правопорядок і політичний порядок*, зазначає, що «міжнародний правопорядок – частина порядку політичного, який ґрунтується своєю більшою частиною на першому» [4, с. 28, 32]. В.І. Євінтов теж доходить аналогічного висновку, зауважуючи, що «правовий порядок – частина загального порядку, що формується під впливом норм особливої системи права,

дотримання приписів якої є усвідомлено-добровільним зобов'язанням суб'єктів системи» [5, с. 71]. І.І. Лукашук, розглядаючи це питання, вказує на існування двох порядків – міжнародного правопорядку і світового порядку [6, с. 73, 75-76], [7, с. 213].

Іншу, окрему позицію демонструють С. Дженкс, П. Джессеп, П. Корбет, Г. Кларк, Г. Лассуел, М. МакДугал, Б. Роллінг, Л. Сон, У. Фридман, О. Шахтнер, які розрізняють і використовують «дві основні конструкції: 1) *international legal order* (міжнародний правовий порядок) або *international normative order* (міжнародний нормативний порядок) і 2) *world order* (світовий порядок). Перша використовується, коли мова йде про минуле і теперішнє, друга – про майбутнє. <...> Характерним для такого підходу є також і те, що в роботах різних авторів міжнародний правовий і світовий порядок розглядаються з позицій тих соціальних цінностей, зазначених цими авторами, яким покликано слугувати міжнародне право» [8, с. 33].

Зауважимо, що зазначені автори, визначаючи місце міжнародного правопорядку, висловлюються за існування певної структури (статичної або динамічної), у якій міжнародний правопорядок є складовим елементом.

На нашу думку, у цьому питанні варто погодитись із зауваженням В.Г. Буткевича, який слушно зазначив, що «в науці та практиці міжнародних відносин сьогодні широко вживаються формально подібні терміни («міжнародний правопорядок», «міжнародний порядок», «світопорядок», «світовий порядок» тощо), але вони стосуються якісно відмінних сторін міжнародного життя» [9, с. 540].

У свою чергу, у контексті розгляду зазначеного питання В.Г. Буткевич визначає міжнародний правопорядок як частину міжнародного порядку [9, с. 542]. Така позиція виявляється не поодинокую в доктрині міжнародного права – такої ж думки про те, що міжнародний правопорядок є частиною міжнародного порядку, дотримуються А.І. Неделчев [10, с. 9] і Н.Є. Тюріна [8, с. 30, 31].

Разом із тим така запропонована конструкція («міжнародний правопорядок – частина міжнародного порядку») потребує пояснень. Її використання в науці міжнародного права пов'язано з намаганням виокремити міжнародний правопорядок (як термін, так і поняття) від інших правових і неправових категорій.

Зазначимо, що, на відміну від інших, у контексті розгляду зазначеного питання відмінною, але доволі аргументованою є позиція В.Г. Буткевича. Визначаючи міжнародний правопорядок як частину міжнародного порядку, він зазначає, що «міжнародний правопорядок – це стан фактичної впорядкованості міжнародних відносин, який відображає реальне, практичне здійснення вимог міжнародної законності та міжнародного права» [9, с. 540-541]. Такої позиції дотримується і О.В. Задорожній [11, с. 249]. При цьому також вказується і на те, що «міжнародний порядок – стан динамічної відповідності міжнародних відносин, їх організації якісним

властивостям міжнародних систем управління (міжнародного права, міжнародної моралі, політики, релігії, етики, ввічливості тощо)» [9, с. 540-541].

Для пояснення конструкції «міжнародний правопорядок – частина міжнародного порядку» варто розрізняти кілька принципових положень, зокрема сутність кожного з них та їхні властивості. Так, «в основі міжнародного правопорядку лежать норми міжнародних договорів, звичаїв, рішень міжнародних організацій. В основі міжнародного порядку лежать правила міжнародного співтовариства: правові, політичні, міжпартійних відносин, демократії, моралі, релігії, звичаїв, норми громадських організацій та ін. Міжнародний правопорядок – результат діяльності суб'єктів міжнародного права; міжнародний порядок – результат діяльності суб'єктів міжнародних відносин. Міжнародний правопорядок у необхідних випадках встановлюється із застосуванням примусових заходів державно-владного, імперативного характеру; міжнародний порядок підтримується із застосуванням примусової сили (державно-владного характеру) лише у правовій сфері відносин» [9, с. 541].

Отже, міжнародний порядок є більш широким поняттям, ніж міжнародний правопорядок. Зауважимо, що такий підхід до запропонованої юридичної конструкції корелюється із поглядами представників інших наук.

Варто додати, що така конструкція передбачає, що й сам міжнародний порядок є частиною світового порядку, який, у свою чергу, є «системою взаємодіючих міжнародних політичного, економічного, інформаційного, правового, етичного та інших порядків» [9, с. 540]. Щодо поняття «світопорядок», то воно характеризує інші аспекти, являючи собою «стан упорядкованості, відповідності соціального та біологічного середовищ» [9, с. 540].

Для характеристики міжнародного правопорядку з позицій правового явища вартим є визначення його співвідношення з міжнародною законністю, оскільки саме вона у поєднанні з міжнародним правом впливає на реальний стан міжнародного правопорядку.

Українські дослідники цієї теми – І.І. Лукашук, А.І. Неделчев, К.К. Сандровський, В.Г. Буткевич та інші – відзначають, що міжнародний правопорядок і міжнародна законність є взаємопов'язаними поняттями (категоріями). Так, на думку І.І. Лукашука, міжнародний правопорядок і міжнародна законність – «це категорії, що виражають міжнародне право в дії, у процесі його функціонування» [6, с. 80].

Під час розгляду питання щодо співвідношення міжнародного права із міжнародною законністю, основною та принциповою постає така важлива позиція: що з них є моделлю поведінки держав у світовому співтоваристві, а що – виражає стан відповідності міжнародних правовідносин цій моделі. Думки щодо цього питання розділились. На сьогодні превалює думка, що міжнародна законність визначає міжнародно-правову модель, в той час, як міжнародний правопорядок – стан відповідності міжнародних правовідносин цій моделі. Разом із тим зауважимо, що, враховуючи рівень

розроблення цієї проблеми та різні часи, коли здійснювались дослідження, у доктрині розрізняють особливі властивості як міжнародної законності, так і міжнародного правопорядку. Зокрема, це стосується їхнього характеру і якостей, місця в реалізації міжнародного права, функціонального призначення, взаємозв'язку, властивостей і джерел.

Питання співвідношення міжнародного правопорядку і міжнародного права переважно охоплюють погляди, що свідчать про похідність правопорядку і первинність міжнародного права.

Характеризуючи міжнародний правопорядок, що розглядається представниками української доктрини як складна та специфічна система, варто визначити його власні принципові аспекти, які виокремлюють як ключові. Зокрема, йдеться про передумови становлення, сферу встановлення та дії, періодизацію, структурну побудову, засади, принципи, цілі, функції, властивості й основу міжнародного правопорядку. Саме вони сьогодні є найбільш дискусійними питаннями для сучасної теорії міжнародного права й об'єктами окремого дослідження.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи, можна зазначити таке:

- міжнародний правопорядок, зважаючи на широту різноманітних наукових поглядів, визнається дослідниками правовим явищем;
- у сучасній українській науці міжнародного права міжнародний правопорядок розглядається як явище, що характеризує стан впорядкованості міжнародних правовідносин;
- міжнародний правопорядок пов'язаний з іншими правовими категоріями (передусім із міжнародною законністю і міжнародним правом);
- міжнародний правопорядок має властивості, що характеризують його як правове явище;
- зміни в сучасних міжнародних правовідносинах, обумовлені глобальними процесами, впливають на міжнародний правопорядок, і це потребує його подальшого наукового дослідження.

Література:

1. Kiss A.Ch. Systems Analysis of International Law : A Methodological Inquiry / A. Ch. Kiss, D. Shelton // Netherlands Yearbook of International Law, 1986. – The Hague, 1986. – Vol. XVIII. – P. 45-95.
2. Василенко В.А. Стратегия международно-правового обеспечения миропорядка / В.А. Василенко // Вестник Киевского университета: Международные отношения и международное право. – 1984. – № 18. – С. 3 – 14.
3. Мовчан А.П. Международное право / А.П. Мовчан. – М. : РАН, 1996 – 102 с.
4. Viralli M. Panorama du droit international contemporain. Cour général / M. Viralli // RdC. – 1983. – Vol. 5. – Dordrecht, 1985, – P. 183.
5. Евинтов В.И. Международное сообщество и правопорядок (анализ современных концепций) / В.И. Евинтов. – К. : Наукова думка, 1990. – 128 с.
6. Лукашук И.И. Функционирование международного права / И.И. Лукашук. – М. : Наука, 1992. – 224 с.

7. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть / И.И. Лукашук ; Рос. акад. Наук, Ин-т государства и права, Академ. правовой ун-т. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 432 с.
8. Тюрина Н.Е. Международный правопорядок (современные проекты совершенствования и преобразования) / Н.Е. Тюрина. – Казань, Издательство казанского университета, 1991. – 96 с.
9. Міжнародне право. Основи теорії : [підручник] / [за ред. В.Г. Буткевича]. – К. : Либідь, 2002. – С. 608.
10. Неделчев А.И. Международная законность в механизме международно-правового регулирования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / А.И. Неделчев ; Киев. гос. ун-т им. Т.Г. Шевченко. – К., 1985. – 23 с.
11. Правопорядок міжнародний / Задорожній О.В. // Українська дипломатична енциклопедія : у 5 т. – Х. : Фоліо, 2013. – Т. 4. – 469 с.

Забара И. Н. Международный правопорядок: к вопросу определения правового явления (теоретические аспекты)

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению ключевых теоретических аспектов проблематики международного правопорядка. Автор характеризует феномен международного правопорядка, исходя из концептуальных взглядов представителей современной украинской школы международного права. Автор рассматривает и обобщает доктринальные международно-правовые взгляды, которые определяют формирование современного международного правопорядка.

Ключевые слова: международный правопорядок, международные правоотношения, международно-правовое регулирование, международное право, доктрина.

Zabara I. International legal order: the issue of the definition of legal phenomena (theoretical aspects)

Summary. The article deals with the theoretical aspects of the key issues of international legal order. The author describes the phenomenon of international legal order based on conceptual views of representatives of modern Ukrainian school of international law. The author examines and summarizes the international legal doctrinal views which define and determine the formation of modern international legal order. The author notes that in the science of international law the international legal order stands as one of the major legal categories, which is studied in a large number of works on the theory of international law. The article characterizes the current state of research of this topic from the position of correlation of international law relations, system, structures, models, process and outcome. The author concludes that international legal order, despite the width of different scientific views, is recognized by researchers as a legal phenomenon; in modern Ukrainian science of international law the international legal order is seen as a phenomenon that characterizes the state of international relations as ordered; international legal order is connected with other legal categories (especially with international legitimacy and international law); international legal order has properties that characterize it as a legal phenomenon; changes in contemporary international legal relations due to global processes affect the international legal order, which requires its further research.

Key words: international legal order, international legal relations, international legal regulation, international law, doctrine.